

УДК 930.85:314.151.3-054.72(=161.2)(437)»1919/1939»

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.30.13>**УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ ТА ЧЕСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР У 1919–1939 РР.****Зубко Ольга,***кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри всесвітньої історії та археології
Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID ID: 0000-0002-7052-1472*

Завдання наукового дослідження. Висвітлення процесу адаптації українських вихідців, що зумовлювалася низкою особистісних і групових чинників. Під особистісними чинниками розуміється бажання самого емігранта інтегруватися в нове суспільство, засвоїти нові культурні та соціально-психологічні установки, під груповими – національне оточення: професійні/освітні товариства, релігійні спільноти, подекуди кооперація.

Методологія дослідження спирається на принципи історизму, об'єктивності, всебічності, цілісності, системності, а також на використанні методів аналізу та синтезу, історико-генетичного, історико-порівняльного, історико-типологічного, проблемно-хронологічного.

У статті проілюстровано, що адаптації українських вихідців у чеський культурний простір так і не відбулося. У 1919–1925 рр. – «роках захоплюючої приязні» – на її заваді стали особистісні чинники (менталітет) та, головне, небажання самих українців культурно адаптуватися. Спершу через віру в швидкий занепад більшовицького режиму та швидке повернення додому, потім через явище поворотництва. У 1925–1935 рр. – «роках взаємного розчарування та охолодження» – для культурної адаптації стали вагомими групові чинники. Згорання «Руської допомогової акції» та «Велика депресія», що затягнулася в ЧСР із 1932 по 1935 р., призвели до закриття чехословацького ринку праці та невпевненості у соціальному становищі. Отже, українцям було не до культури як такої. Єдиним винятком на той час була Спілка українських лікарів у міжвоєнній Чехословаччині, що змогла інтегруватися в середовище чехословацьких євгеністів. А в 1936–1939 рр. – «роках поступового звикання, розвитку взаєморозуміння та зближення» – на заваді культурній адаптації українських вихідців, за влучним їх висловом, постав закон детермінізму, або присуд долі: окупація Чехії Німеччиною, незалежність Словаччини та Закарпатської України, окупація Закарпаття Угорщиною.

Практичне значення результатів дослідження. Дослідження історії української еміграції в період між двома світовими війнами в рамках такого наукового напрямку, як історія повсякдення, котра досліджує умови життя, праці та відпочинку (побуту, умов проживання, раціону харчування, способів лікування, соціальної адаптації), а також чинники, що впливають на формування свідомості та норм поведінки, соціально-політичні вподобання тощо переважної більшості населення («пересічних людей») тієї чи іншої країни в той чи інший історичний період.

Ключові слова: українська еміграція, Чехословаччина, культурний простір, адаптація, період між двома світовими війнами.

Zubko Olha. Ukrainian Emigration and the Czech Cultural Space in 1919–1939

The task of scientific research. Description the process of adaptation of Ukrainians, which was caused by a number of personal and group factors. Under personal factors is understood the desire of the emigrant to integrate into a new society, to learn new cultural and social psychological attitudes, under group factors – the national environment: professional/educational societies, religious communities, sometimes cooperation.

Methodology of research. The research methodology is based on the principles of historicism, objectivity, comprehensiveness, integrity, systematicity, as well as on the use of methods of analysis and synthesis, historical-genetic, historical-comparative, historically-typological, problem-chronological.

The main results of the research carried out within the article. The article illustrates that the adaptation of Ukrainians to the Czech cultural space never took place. In 1919 – 1925 – the «years of fascinating friendship» – it was hindered by personal factors (mentality) and, most importantly, the reluctance of Ukrainians themselves to culturally adapt. First, because of the belief in the rapid decline of the Bolshevik regime and a quick return home, then because of the phenomenon of returning. In 1925 – 1935 – «years of mutual disappointment and cooling» – group factors became important for cultural adaptation. The collapse of the «Russian Relief Action» and the «Great Depression» that dragged on in the CzSR from 1932 to 1935 led to the closure of the Czechoslovak labor market and uncertainty in the social situation. So, Ukrainians were not interested in culture as such. The only exception at that time was the Union of Ukrainian Doctors in interwar Czecho-Slovakia, which was able to integrate into the environment of Czechoslovak eugenicists. And in 1936 – 1939 – «the years of gradual getting used to, development of mutual understanding and rapprochement» – the law of determinism or the sentence of fate, as they aptly put it, stood in the way of the cultural adaptation of Ukrainians: the occupation of the Czechia by Germany, the independence of Slovakia to Zakarpattia Ukraine, the occupation Zakarpattia Ukraine of a by Hungary.

Practical significance of research results. The study of the history of Ukrainian emigration in the period between the two world wars within the framework of such a scientific direction as everyday history, which examines the conditions

of life, work and rest (living conditions, living conditions, diet, methods of treatment, social adaptation), as well as factors affecting the formation of consciousness and norms of behavior; socio-political preferences, etc. of the vast majority of the population ("average people") of one or another country in one or another historical period.

Key words: *Ukrainian emigration, Czechoslovakia, cultural space, adaptation, the period between the two world wars.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Перша Республіка чехів і словаків створила найсприятливіші умови для українських політичних емігрантів, котрі опинилися на її теренах після поразки національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. І хоча Левко Лукасевич (1901–1982) й писав, що «Прага у двадцятих роках була містом дещо космополітичним, і людина не чулася в тих роках прибуду» [1, с. 138], аби відчувати себе більш-менш морально задоволеним, кожному емігранту довелося пройти складний етап адаптації. Існування в чужому політично-економічному та соціально-культурному просторі змушувало кожного вихідця підпорядковуватися певним правилам і законам цього простору. Відбувалося прилаштування до нових умов життя в новому середовищі, що проявляло себе, насамперед, у щоденних побутових контактах і професійній комунікації.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Питанню адаптації української політичної еміграції у міжвоєнній Чехословаччині, передусім соціальної та правової, присвячено роботи В. Піскун [2] та А. Яворського [3]. Ці науковці формулюють загальне поняття «адаптація», наголошуючи, що під адаптацією розуміється вироблення особливої поведінкової стратегії щодо оточуючого середовища як спосіб психологічного сприйняття нової соціальної дійсності; що це система відносин індивіда й локальної групи та соціально-політичного, суспільно-економічного середовища.

Характеристика джерел, покладених в основу дослідження. Окрім зазначених праць, у статті використано також спогади та листи самих емігрантів: Валентина Сім'янцева (1889–1992) [4; 5], Василя Проходи (1891–1971) [6], Станіслава (1870–1935) та Софії (1882–1956) Дністрянських [7], Надії Суровцевої (1896–1985) [8], Василя Короліва (1879–1941) [9].

Виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується запропонована стаття. Оскільки адаптація (як процес) не відбувалася сам по собі, а зумовлювалася низкою особистісних і групових чинників, у статі буде звернено увагу саме на них. Під особистісними чинниками розуміється бажання самого емігранта інтегруватися в нове суспільство, засвоїти нові культурні та соціально-психологічні установки. Під груповими – національне оточення: професійні/освітні товариства, релігійні спільноти, подекуди кооперація.

Мета статті. У ракурсі такого наукового напрямку, як історія повсякдення, котра досліджує умови життя, праці та відпочинку (побуту, умов проживання, раціону харчування, способів лікування, соціальної адаптації), а також чинники, що впливають на формування свідомості та норм поведінки, соціально-політичні вподобання тощо переважної більшості населення («пересічних людей») тієї чи іншої країни в той чи інший історичний період, проілюструвати культурну адаптацію українських вихідців з урахуванням особистісних та групових чинників у 1919 – 1925 рр. – «роках захоплюючої приязні»; 1925 – 1935 рр. – «роках взаємного розчарування та охолодження» та 1936 – 1939 рр. – «роках поступового звикання, розвитку взаєморозуміння та зближення».

Виклад основного матеріалу. На початку 1920-х років вагомим чинником емігрантського життя була військова еміграція у країні. Перші військові загони Української Галицької Армії потрапили до ЧСР ще в травні 1919 р. У кінці 1919 р. до ЧСР стали прибувати власне політичні емігранти. Починалися роки так званої «захоплюючої приязні», уособлені Ruská pomocná akce – «Руською допомогою акцією».

Однією з найбільших проблем для керівництва Чехословаччини стало надання прибулим засобів до існування. Для цього у 1920 р. воно й ініціювало акцію, метою якої була допомога емігрантам з колишньої Російської імперії та забезпечення їхньої повноцінної діяльності в галузі науки, техніки, економіки, культури та мистецтва. Отже, на порядку денному постали трудова та соціально-політична адаптація (про культурну поки що не йшлося).

Уже на початку «Руської допомогою акції» було визначено три її основні цілі: 1) організація допомоги емігрантам без місця проживання і засобів для існування через виділення коштів та створення агентств із працевлаштування; 2) соціальне забезпечення для людей літнього віку та інвалідів, надання безкоштовного лікування хворим; 3) надання бажаним можливості завершити навчання, зокрема через створення емігрантських шкіл, а також літературним, художнім та науковим працівникам продовжувати свою діяльність. Мету акції було визначено досить широко, однак на початковому етапі

Міністерство закордонних справ ЧСР попереджало, що «метою акції є не тільки живити, але привести до роботи, головно розумової, і саме в такому напрямку, щоб підтримувані могли застосувати її в домашніх умовах на благо свого народу». Дане зауваження кожна із зацікавлених сторін тлумачила по-своєму, що в майбутньому призвело до певних суперечок між Міністерством закордонних справ ЧСР та емігрантами. Окрім того, за задумом організаторів, вона мала короткочасний характер з урахуванням швидкої стабілізації у Росії.

Для регулювання напливу емігрантів при Міністерстві соціального забезпечення ЧСР було створено спеціальний відділ у справах еміграції. Уряд проводив своєрідний відбір, бажаючи зосередити в Чехословаччині тільки студентство, вчених, письменників та інших діячів культури. Він не тільки «фільтрував» вже прибулих іноземців, а й сам активно сприяв переселенню названих груп до Чехословаччини. Окрім того, урядові кола ЧСР виділяли емігрантам матеріальну допомогу, постачаючи через їхні організації необхідні їжу, одяг тощо.

Готовність до культурних змін у середовищі українських вихідців на перших порах включно до кінця 1925 р. була дуже низькою (у різних соціальних групах), що пояснювалося, насамперед, вірою у швидкий занепад більшовицького режиму. Тому про якість адаптування в культурний чеський простір не йшлося взагалі. «За кордоном оце саме починалося, – писала Надія Суровцева, – наші – не наші: бо зібралися представники різних стадій, так би мовити, державного існування України. Вони ставилися вороже один до одного, але об'єднувала їх спільна неможливість повороту на Вкраїну, де «тимчасово» були большевики» [8, с. 97]. Надія Віталіївна зауважувала також: «Наддніпрянцям було найгірше. У західних (галичан) була якась зручність, меткість, працьовитість. Наші ж більше журилися, тужили, голодували, а при нагоді – пиячили» [8, с. 116]. Чому ж?

По-перше, «представники різних ворожих політичних груп» демонстрували свою політичну українськість, свою перевагу, своє лідерство, а не культуру. Навіть у гастролях Української республіканської капели (травень 1919 р.) убачався політичний контекст, бо ж офіційним гаслом капели було «вести національно-українську пропаганду при помочі пісні» [11].

По-друге, кидалася в очі ментальна різниця. Різниця в одязі, їжі, загальноприйнятних правилах поведінки, гуморі, літературних смаках, побуті тощо. Найбільш це помічалось в одязі, загальноприйнятних правилах поведінки та сімейному побуті. Чехи й словаки в міжвоєнний період уважалися «рабами костюмів і візитивок». Зовнішній вигляд для чехів був символом соціального престижу та особистого кар'єрного зростання. Так, Валентин Сім'янців, одружившись на чеській дівчині, згадував, що «родина його дружини неймовірно раділа з того, як він став «статнім уржедником» (титулованим інженером), та прагнула, аби він жив відповідно до цієї посади і підкреслював своє становище де треба і не треба», зрозуміло, відповідно вдягаючись і облаштовуючи родинне гніздо [5, с. 19].

Українські ж вихідці виходили за кордон у тому, у чому були одягнені, а то і взагалі без нічого, тому змушені були купляти, а то й діставати хитрощами одяг, який був досить недешевим (зауважимо: питання одягу було болючим для українців не тільки до кінця «Руської допомогової акції», тобто до 1928 р., а й до 1939 р. включно). Ось що про одяг писав у листах дружині Станіслав Дністрянський: «19 листопада 1921 р. Дороженька Націто! (Одне із пестливих звертань до Софії Львівни. – О. З.). Сердечно дякую і цілую ручки за покупки, а взагалю за подаровані мені 2 сорочки і краватки, бо у ті гроші був би ледве таку велику валізу дістав... Через Мірчука додатково прошу перешили мені бодай це дві сорочки і 1 пару панталонів. Сорочку я маю тільки одну, ту, що на собі. Крім сього передай для мене один тонкий трикот, і бодай одну хусточку». А ось його запис від 9 березня 1928 р.: «Мігбим у Празі купити для Бімбелеса (так Дністрянські називали рідного брата Софії Львівни – Степана Львовича Рудницького (1877–1937). – О. З.) черевики – таксамо для Ориси (молодшої доньки Степана Рудницького. – О. З.) – але мушиш подати мені числа, зглядно міру на черевики. Тут можна у Баті за дуже дешеві гроші купити. Таксамо мігбим і на простирадла купити для них – але не знаю міри». Тоді як 5 травня того ж 1928 р. Дністрянський зазначав: «Вже вчора сильно позимніло. Так що нині мусів убрати реглян» [7, с. 252, 283, 309].

А той же Валентин Сім'янців указував, що «всі діставали потрібні папірці до крами «Чеських Легіонерів», бо там була змога дешево набути необхідний, а головне, якісний одяг. У 1926 р. вибрав він собі, як пам'ятає, темно бронзовий костюм-двійку» [4, с. 53].

У чеських сім'ях за замовчуванням не запрошували гостей, звичними були зустрічі в ресторациях (ресторанах) за кухлями пива, а той обідом чи вечерею, де кожен платив сам за себе, натомість українці були досить гостинними, могли запропонувати пиво за свій кошт і попри все навідувалися один до одного в гості. Як не згадати Дмитра Чижевського та його «буршівські вечірки», на яких він частував їжею власного приготування студентів [10].

Ну а на звичку чехів голосно сякати в громадських містах звертали увагу українські лікарі [12, с. 684].

Рубіжним став 1925 р. Ставало зрозуміло, що більшовицький режим і не думає занепадати, тому українську еміграційну спільноту в міжвоєнній ЧСР з її незмінним небажанням інтегруватися в чехословацький культурний простір охопило явище «поворотництва». Як писав Василь Королів-Старий, «будяком еміграційної психи стає резигнація (усвідомлення. – О. З.): «Вдома ми були «славні бубни», а тут «собача шкура». Етика летить геть! Прокладається свідомий зоологічний егоїзм і боротьба за існування. За всяку ціну! І на цьому закінчується життя емігранта...» [9, с. 151].

Наприкінці 1920-х у Першій Республіці чехів і словаків починає згортатися «Руська допомогова акція» (з 1927 р.). А в першій половині 1930-х у країні вирує світова економічна криза (затяглася в ЧСР до 1935 р.).

Негативними наслідками «Великої депресії» для ЧСР стало падіння промислового виробництва (у 1933 р. його рівень становив лише 60% порівняно з 1929 р.) й заробітної платні (знизилася на 50–60%), безробіття становило близько 1 млн осіб. Щоб зменшити кількість безробітних серед своїх громадян, уряд Чехословаччини вдався до протекціоністської соціальної політики. Так, 13 березня 1928 р. парламент ЧСР прийняв закон про охорону національного ринку праці. Згідно з ним, було введено обмеження в прийомі на роботу іноземців, що прибули в ЧСР після квітня 1923 р. До обов'язків Міністерства соціального забезпечення ЧСР входило виокремлення тих осіб, які підпадали під категорію «іноземці». Ними вважали тих, хто мав паспорт іншої держави або не мав чехословацького громадянства. У кінці січня 1933 р. Міністерство внутрішніх справ ЧСР видало розпорядження місцевим урядам про контроль за наявністю в усіх чужинців дозволів на працю. Кожний працедавець, який мав у себе на роботі іноземця, зобов'язувався впродовж трьох днів повідомити про нього відповідний земський уряд. Якщо робітник не мав дозволу, то він мав звернутися до будь-якої української емігрантської організації, яка мала право звертатися із цим питанням до відповідних державних органів ЧСР. Для цього необхідно було подати прохання, долучивши до нього «посвідку чи посвідки про час перебування від поодиноких громадських чи поліційних урядів місця побуту від 1 травня 1923». Особа, яка прибула в ЧСР пізніше, постійного дозволу на працю отримати не могла. У такому разі термін дії дозволу становив один рік, а прохання про його отримання міг робити безпосередньо працедавець. При цьому необхідно було зазначити, що робітник, за якого клопотався працедавець, є «українським емігрантом». У законі про охорону праці також містився пункт, згідно з яким право на працю могли отримати тільки ті емігранти, які безперервно проживали на території Чехословаччини з 1 травня 1923 р. і жодного разу не перетинали її кордон. В іншому разі це право вони втрачали. Ситуацію ускладнювала обставина, за якою і робітники-чехи могли вимагати звільнення чужинця з роботи. У такому разі керівництво підприємства зобов'язувалося цю вимогу виконати. Унаслідок цього багато українських емігрантів, які змогли працевлаштуватися, втрачали місце роботи.

Отже, у роки «взаємного розчарування та охолодження» (у найбільш матеріально скрутні) вчергове не йшлося про культурну адаптацію українців. Вихідців рятували у цей час виключно групові чинники – гуртування навколо національних освітніх/професійних або релігійних товариств, більшість з яких існувала за рахунок добровільних внесків її учасників.

Єдиним винятком були українські лікарі (Спілка українських лікарів у Чехословаччині), котрі з 1928 по 1935 р. долучилися до чехословацьких євгеністів. (євгеніка – практика, що мала на меті покращення генетичної якості людського населення). Покладаючись передусім на гігієну й цитологію, українські лікарі плідно працювали в ділянці позитивної євгеніки (генетичні та цитологічні аналізи, первинне медико-санітарне забезпечення, акушерська допомога, венерологія, психіатрія (психіатрична експертиза з обов'язковим вивченням родоводу й заборонаю шлюбів на офіційному рівні з психічнохворими та людьми хворими на туберкульоз)). Коли ж гору почали брати німецькі євгеністи Третього рейху, лікарі-емігранти облишили будь-які євгеністичні дослідження. Однак чехи аж до 1940 р., наприклад, згадували тих цікавих українців, які пропагували для зміцнення здоров'я та в рамках здорового харчування нордичні оселедці із цибулею й не соромилися приходити з пахучим оселедцевим амбре в громадські місця [12, с. 686].

У 1936–1939 рр., «роках поступового звикання, розвитку взаєморозуміння та зближення», як і в попередніх, сяк-так відбувалося соціальне й трудове адаптування, однак аж ніяк не культурне. На засіданні Ради Міністрів ЧСР 21 травня 1937 р. було ухвалено зміни до закону про охорону національного ринку праці. Згідно з ними, право на працю надавали іноземним громадянам з огляду на взаємовідносини Чехословаччини з державами, громадянами яких їх уважали. Іншим нововведенням стала вимога надати відомості («евіденцію») про вже видані раніше дозволи на працю. Кожні два роки

їх потрібно було подавати до державного органа, що їх видав, із доказами законності передумов для отримання права на працю. При цьому якщо іноземець виїздив за межі ЧСР назавжди або тимчасово, він його втрачав. Водночас вводився в дію принцип, за яким «уряд, що посвідку видав, може наслідки перерви побуту простити будь то з причини взаємності або з інших надзвичайних причин» [3, с. 181].

Незначним способом хоч якось прогудувати себе в той скрутний час була кооперація. Так, Василь Хомич Прохода – військовий, політично-громадський і культурний діяч, підполковник Армії УНР, історик, науковець і публіцист, історіограф дивізії сірожупанників, інженер-лісник і засновник «Українського Соколу» – змушений був займатися птахівництвом (розведенням курей) упродовж декількох років (із 1933 по 1936 р.), допоки не потрапив технічним урядовцем у будівельний відділ земського (крайового) уряду в Празі, а потім на будівництво чехословацьких шосейних доріг [6, с. 142, 165].

У реаліях 1937–1939 рр. українським вихідцям нічого не лишалося, як в умовах тотального безробіття набути чеського громадянства або й узагалі виїхати з країни. При цьому натуралізація українських емігрантів не вважалася зрадою чи відступом від власної національності, бо це давало банальну можливість вижити в умовах втрати засобів існування. Однак культурно адаптуватися було вже пізно: у європейські двері стукала Друга світова війна.

У 1938–1939 рр. з Першою Республікою чехів та словаків, за влучним висловом власне українських емігрантів, зіграв злий жарт закон детермінізму, або присуд долі: Мюнхен, Перший Віденський арбітраж, проголошення незалежності Закарпатської України та Словаччини, окупація Закарпаття Угорщиною. Як згадував Василь Прохода, «...моя праця у фірмі В. Гавліка стала непотрібною, тому шеф змушений був звільнити половину своїх робітників, у тому числі і мене. Одержав я платню до 1 квітня і залишився безробітним. Знайти якусь нову працю в Празі було неможливо. Багато чеських інтелегентних робітників прибуло до Чехії зі Словаччини та Закарпатської України. Постало аж надто велике скупчення інтелігенції при чужій окупації. Тому я з родиною повернувся на свій хутір, де не треба було платити за помешкання, до того ж було потрібно посадити та посіяти на городі, щоб була власна зеленина...» [6, с. 166].

Висновки. Підсумовуючи вище сказане, резюмуємо: припинення матеріальної допомоги українцям та протекціоністська політика керівництва міжвоєнної ЧСР з урахуванням ментальності українців та реалій, що відбувалися на теренах власне України, не дали змоги останнім у 1919–1939 рр. хоч якось адаптуватися в чеський культурний простір.

Література:

1. Лукасевич Л. Роздуми на схилку життя. Нью-Йорк : Українське православне товариство Св. Софії в США, 1966. 396 с.
2. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття) : монографія. Київ : Леся, 2006. 672 с.
3. Яворський А. Політика керівництва Чехословаччини щодо українських емігрантів та їх професійних об'єднань у 20–30-х рр. ХХ ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Вип. 46. С. 178–182.
4. Сім'янів В. Студентські часи. (Спогади). Чехо-Словаччина. Роки 1923–1929. Вашингтон : Д.К., 1973. 191 с.
5. Сім'янів В. Інженер-емігрант в Чехо-Словаччині. (Роки 1929–1945). Буенос-Айрес : В-во Юліяна Середняка, 1978. 240 с.
6. Прохода В. Записки непокірного. Книга II. На чужині. Національно-культурна діяльність, боротьба за існування і перебування «на дні життя». Новий Ульм. н/Д, 1972. 366 с.
7. Софія і Станіслав Дністряньські. Листи. Спогади. Статті : монографія / за ред. Г. Карась ; упоряд. Г. Карась, Л. Обух. Івано-Франківськ : Фоліант, 2018. 350 с.
8. Суровцева Н. Спогади. Київ : Видавництво ім. Олени Теліги, 1996. 432 с.
9. Королів-Старий В. Згадки про мою смерть. 2-е вид. Торонто : Добра книжка, 1961. Т. 1. 182 с.
10. Пономарьов В. Дмитро Чижевський: філософ, що любив котів. URL: <https://tyzhden.ua/History/48042> (дата звернення: 26.04.2016).
11. Пеленська О. Гастролі 1919: перший лавровий вінок для хору Олександра Кошиця з Праги. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/xor-oleksandra-koshycia-v-prazi/29931931.html> (дата звернення: 14.06.2020).
12. Зубко В. Янка Геніюш і Саюз українських лекараў у ЧСР (1921–1940). Belarusian Institute of Arts and Sciences. New York – Miensk, 2018. С. 682–688.